

BECSKEHÁZI ATTILA

A magyar politikatudományról

Talán meglepő az állítás, de ma Magyarországon politikatudomány nem létezik. Pontosabban, amit politikatudománynak, politológiának neveznek, az nem felel meg egy modern társadalomtudományos diszciplína racionalitásnormáinak. Például nélkülözi az egymással versengő paradigmákat és az ezekhez kapcsolódó sajátos, csak a politológiára jellemző kutatási metodológiákat. Nem adnak jelt magukról a tudományos eredményeket, eljárásokat és a paradigmafüggetlenség-lokális igazságokat hitelesítő, konszenzusteremtő szűkebb kutatói közösségek, műhelyek, mint ahogy nem találjuk a nekik megfelelő nyilvánosságtereket, nyelvjárásokat és publicisztikai fórumokat sem. Az olvasó persze joggal mondhatná, hogy ami hiányzik a mai magyar politikatudományból, az már túlmutat a modern társadalomtudomány, és egyáltalán a modern tudomány ideáján. Az egységesítő, világképbe integrált instrumentális ész, amely univerzális metodológiával látja el a tudományokat, kétségtelenül lehet a modern tudomány egyik archetípusa. Ennek az ideának a vezérfonala a „nagy elmélet”, amely bármely változatában a „modern” mítoszának absztrakt foglalata és teremtője, hiszen a nagy narráció mondja meg, mi létezik és mi nem, illetve a totalitás-mese, grammatikai formát ad a modern-valóságnak. Az univerzális ráció töredezettsége valóban túlmutat a modernitáson, de nem lép túl rajta, ami nem is baj, hiszen „a határok belülről is láthatók”. Anélkül, hogy a magyar politikatudomány ürügyén mélyebben belebocsátkoznánk a modern-posztmodern vita tudományelméleti vonatkozásaiba, megfontolandó az a lehetőség, hogy a posztmodern a modernnek nem a tagadása, hanem inkább önreflexiója. Tükör, amelybe a modern beletekinthet, igaz, az nem a szebbik arcát mutatja, de mégis csak kép, a „leképezett” egy különös formája. Tehát a tudományelmélet és tudományszociológia máig releváns belátásai (Kuhn, Polányi M., Merton) nem hatálytalanítják a modern tudomány

eszméjét, hanem új, eddig szokatlan vagy meglepő diskurzust nyitnak a tudományról. Mellesleg furcsa lenne akár a politikatudomány, akár más tudományos diszciplína esetében posztmodern tudományról beszélni, hiszen ha a posztmodern valóban túl van a modernen, akkor nem nevezhetjük tudománynak azt a speciális tudásegüjtést és észhasználatot, amelyet korábban ezzel a névvel illettünk. Ugyanis azt a nyilvánvaló képtelenséget kellene mondanunk, hogy „posztmodern modern”. Fordított esetben, amennyiben a posztmodern mégis a modern egyik lehetséges öneszmélése, akkor a fenti kifejezés nem jelent egyebet, mint „modern tudomány”, amely ebben a kontextusban egyszerűen tautológia.

Ez a kis kitérő látszólag messzire vitt bennünket a magyar politikatudomány jelenlegi helyzetét kérdésessé tevő állítástól, de remélhetően nem haszontalan. Talán így jobban érzékelhető, hogy a diszciplína „hiányosságait” firtató kérdést nem lehet egyszerűen azzal megválaszolni, hogy nem vonatkoztathatók a tárgyra, másként kifejezve: a kérdés a politikatudomány számára értelmetlen és érdektelen. Hogy e kérdésfeltevés és a hozzá kapcsolódó fejtegetés nem egyszerű spekuláció, azt azok a törekvések is illusztrálják, amelyek megpróbálják tudománytörténeti, tudományelméleti nézőpontból megkonstruálni a politikatudomány státuszát a társadalomtudományi diszciplínák között. Arra természetesen itt nincs lehetőség, hogy ezeket részletesen elemezzük, azonban annyit mégis meg kell említenünk, hogy a politikatudomány helyét kereső kísérletek közül azok az ígéretesebbek, amelyek a politikára vonatkozó tudományos kérdésfeltevéseket a politikai alrendszer elkülönülésének folyamatához kapcsolják, azaz a modern társadalom funkcionális differenciálódásához. Ugyanis csak ebben a folyamatban és állapotban van arra garancia, hogy a tudomány értékelési mechanizmusai a politikatudományban is megadják a politikától független tudományos igazság kritériumait. Azok a taxatív kísérletek, amelyek a tudomány képzelt rendszerében vagy hierarchiájában igyekeznek helyet szorítani a politológiának, bizonyos értelemben bajban vannak, mert kénytelenek felidézni a „tudományok tudományának” rossz emlékéü ideáját, s a társadalomtudományok nyakába „ültetni” a politikatudományt. Jóllehet ez utóbbi megoldásnak is vannak hagyományai e régió közelmúltig használatos tudománypolitikájában, a nagyobb baj mindkét megoldással az, hogy inkább *generalizált* nézőpontot preferálnak, távol kerülve így a mai magyar valóságtól. Az első, bár relevánsnak hat, képtelen tematizálni, hogy e régió távol van a modern „system”-től, az utóbbi pedig azért kevésbé sikeres, mert számára még közele a tudomány politikai interpretációja.

A magyar politológia nem modern tudomány. Ezt a kijelentést nem hatálytalanítja az alapvetően tudományellenes posztmodern „életérzés” sem. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy nem létezik magyar politikatudomány. Ez esetben a „tudomány” kifejezést annak ellenére használnuk kell, hogy az előzőekben kifejeztük a vele szembeni

fenntartásainkat. A „politikatudomány” ebben az elemzésben elsősorban azt a rendkívül képlékeny és sokszínű tudáseggyüttest és tevékenységet jelöli, amelyet a politológusoknak nevezett, vagy magukat annak tartó társadalomtudósok és újságírók írásaikkal, előadásaikkal és értekezéseikkel reprezentálnak.

A magyar politológia létét firtató állítás paradoxon, hiszen a politikatudomány egyetemi stúdium, egyetemi és főiskolai tanszékeken oktatják, a politikatudományt több tudományos intézet kutatja, lehet belőle tudományos fokozatot szerezni, tudósok, újságírók politológusoknak nevezik magukat, pénzt lehet kérni és kapni a politológiai kutatási témákra, és így tovább. A magyar politológia hamarabb intézményesült, *már oktatták és kutatták, mielőtt még valóban tudománnyá válhatott volna*. Ez a helyzet több vonatkozásban is analóg a magyar szociológia negyedszázaddal korábbi állapotával. A szociológiát sem a hazai szociológusok hozták létre, hanem elsősorban a marxista társadalom- és gazdaságfilozófia mozgásterét túlságosan szűknek találó honi filozófusok és közgazdászok. A politológia esetében azonban sokkal bonyolultabb a helyzet. Ugyanis a honi politológia „születése” összekapcsolódik a rendszerváltással, amely politikai tett, az értelmiség politikai teljesítménye, amelyben a tudományos és politikai pozíció „kellemesen” összekeveredik. A politológia gyökerei a politizáló reformkommunista és ellenzéki értelmiségi magatartáshoz kapcsolódnak, azokhoz a diszciplínákhoz és „professziókhöz”, amelyek a korabeli jelen alternatív lehetőségeit tematizálták. A honi politológiai nézőpont tehát abból a rendszerkritikai attitűdből ered, amelyet ellenzéki és reformer filozófusok, szociológusok, történészek, jogászok és más értelmiségi foglalkozásokhoz tartozók képviseltek a „késői Kádár-éra”-ban. Őket nem a „science” kötötte össze – nem is nevezték magukat politológusoknak –, hanem a rendszerrel szembeni polémia és a változás közös „akarása”. A változások után természetesen a fordulatban élenjárók lehetőségét kaptak az „együvértartozás” intézményeinek legális kiépítésére. Így jöttek létre többek között a különféle politológiai intézetek, alakultak politikatudományi tanszékek és így formálódott lassan egy politológusi-tudományos „establishment”, a vele együtt járó elosztói, igazgatási szerepekkel és funkciókkal. A tanszékek persze nem a semmiből születtek, hiszen a legtöbb esetben a korábbi „tudományos szocializmus” tanszékek, tanszékcsoportok adták azt a szervezeti keretet, amelyekben régi és új oktatók politológusokká lettek. Az önértelmezésben az „ideológiamentes” ellenzéki társadalomtudomány, illetve annak demonstratív művelése” és a „tudományos szocializmus” egyaránt a politikatudomány szinonímája lett. Ezt a vélekedést látszik alátámasztani az a jelenség, hogy a politikatudományi intézetekben és tanszékeken sok aktív politikust találunk. Ez kettős következménnyel jár. Egyrészt nem valószínű, hogy a formálódó politikatudományban sikerül szétválasztani a tudósi és politikusi magatartást és pozíciót. Ezért például a felsőoktatásban az a furcsa helyzet is előállhat, hogy

vagy a hallgatók választanak maguknak politikus-politológust vagy az intézmények lesznek liberálisok, konzervatívok, keresztények és szocialisták. A politikatudománnyal foglalkozó intézetek, kutatócsoportok pedig a kormánypártokhoz, illetve az ellenzéki pártokhoz való közelség-távolság alapján differenciálódhatnak: A kérdés azonban az, hogy miként lesz ebből politológia?

Az a tudáseggyüttes, amelyet egy ideális politikatudomány kimetszhet magának az európai kultúrtörténeti hagyatékból, ennek következtében a honi politológus politikai nézőpontjának megfelelően artikulálódik, így a hasonló politikai álláspontot vallók között alakuló konszenzus helyettesítheti a modern tudomány paradigmaformáló tudósközösségét. Nem állítható ugyanakkor, hogy nincsenek a politikától távol álló politikatudósok, a politikatudomány azonban esetükben is nagyon plasztikus tudáshorizont, hiszen az identitáskeresésben a politizáló politológusokkal való nyílt vagy rejtett szembenállás lesz a döntő, és nem valamilyen belső, paradigmatis tudományos racionalitásnorma és morál.

A modern tudomány tehát mára korántsem egységes, művelői nem rendelkeznek valamiféle univerzális logikával, következtetések sem a világszemlélet dekódolt „üzenetei”. Mégis a paradigmák az „interdiszciplínák” esetében is tudományos-diszciplináris kontextusba ágyazottak. Például a biokémiai műhelyek, különbözőségük ellenére egyetértenek abban, hogy a saját tudományukon belül maradnak és nem a „matematikát” művelik. Ezt az állítást az sem tagadja, ha például a fizika egyes belátásai, állításai, kutatási eredményei a filozófiai diskurzusban is relevánsak. A természettudományok politikai (nem filozófiai) átértelmezése többnyire kudarcot vallott, ami azt mutatja, hogy a természettudományos diszciplínák igazságainak értelmezési horizontja tetszés szerint nem tágítható. Az más kérdés, hogy a 20. század közepétől a természettudományok számára, éppen a paradigmatis fejlődés elvének elfodása nyomán a társadalomtudományi „puhaság” lett a mérvadó és kevésbé az „egzaktság”, illetve az „objektivitás”. Természet- és társadalomtudomány elkülönítése, minden hasonlatosság ellenére, értelmes megkülönböztetés. Az azonosságok inkább a tudományosságra és a különböző társadalmi korszakok hasonló (episztemé-függő) valóságkonstrukcióra vonatkoznak és nem a diszciplínák egymásbefordíthatóságára. A társadalomtudományok sokkal plauzibilisebbek, mint a természettudományok, sokkal több az átjárás a diszciplínák között, és az európai tradícióban sokkal inkább a politikai rendszerek legitimációs erőforrásaként szolgáltak, mint a természettudományok. Persze ez úgy is igaz, hogy a társadalomtudományos diszciplínáknak, és ezek közül is a filozófiának, ökonómiának és a történettudománynak, differenciálódásukat követően mindig jó esélye volt arra, hogy egyes, totális magyarzatokra törekvő irányzataik közvetlenül politikává, társadalomszervező elvvé váljanak. Ezekről az egységesítésre irányuló kísérletektől azonban a diszciplínák még különbözőek maradtak, egyszerűen azért, mert

más volt és maradt a tárgyuk. Például a kvantummechanika sohasem lett filozófia, és a filozófia sohasem lehetett teljes egészében politika. A tudományok problémáik tematizálása során konstruálják meg tárgyukat. Ez a konstrukció nem önkényes, a tematizáció technikáját megszabja a tudomány saját története és a „korszellem”, amely aktuálisan keretbe foglalja a tradíció értelmezési eljárásait.

Ezek után érdemes megvizsgálni a politológia tárgyát. Közhelyszerű a megállapítás, mely szerint a politológia tárgya a politika. Ez azonban nem jelenti azt, hogy politika és politológia elválaszthatatlanul együvé tartozik, sőt a modern társadalom kiképződéséig nehéz politikatudományról beszélni. Ez még akkor is igaz, ha a különböző korokban tudományos művek születnek a politikáról. Ezek inkább filozófusok, államférfiak és politikusok egyéni teljesítményének tekinthetők és nem politológiai termékek.

Attól kezdve, hogy a „modern system” lassan kiképződik, a társadalmi alrendszerek, közöttük a politika is elkülönülhetnek. Ezzel a társadalomtudományok differenciálódásának és velük együtt a különböző professziók megjelenésének is megteremtődik a lehetősége. A politikai analízisek, a jogfilozófiákkal együtt, persze még sokáig a nagy filozófiai rendszerek kötelező „függelékei”, de a 20. századhoz érve a nyugat-európai régióban és az „újvilágban” már születőben van az új diszciplína: a politológia. A keleti régióban a nagy birodalmak vonzáskörében másként fejlődik a modern társadalom, és ennek egyik következménye, hogy a politika dominanciája a gazdaságban és a társadalom többi szférájában sokkal erősebb, mint Nyugaton. Ráadásul a birodalmi eszme megvalósulásához a szervezeti keretet a diktatúrák adják, amelyek a differenciálódás autonóm folyamatai ellen hatnak. Ennek témánk szempontjából legfontosabb következménye az, hogy a politikáról szóló elemzések és állítások az egész berendezkedésre vonatkoznak, lojálisak a diktatúrákhoz vagy azokat tagadják, aminek következtében szinte lehetetlen egy *politikatudományi ideált* teremteni, adaptálni, publikálni, hiszen minden ilyen törekvés politikai tett, nem pedig tudományos tevékenység.

A diktatúrákban tehát kevés esély van a politikatudomány kiképződésére, azonban ez nem jelenti azt, hogy ezekben a társadalmi formákban ne lenne az adott politikát megszólaltató, a politikáról beszélő diskurzus. Magyarországon sem volt ez másképp. A politikai folyamatokat leíró, bemutató és elemző írások a Kádár-érában is jelen voltak, de nem szerveződtek politológiává. A valóságra való értelmiségi reflexióknak szinte minden esetben volt politikai vetülete. Az „első nyilvánosságban” a magyar valóságról szóló értelmiségi véleményeket egyfajta metanézőpont is artikulálta. Ezt a szerzők „öncenzúrának” nevezték. Arról a közismert és kellően frusztrált állapotról van szó, amely a szerzőt minden esetben arra készítette, hogy politikai relevanciát tulajdonítson a készülő tanulmánynak, szociográfiának, esetleg műalkotásnak. Azt mérlegelje, hogy milyen lesz a „mű” politikai fogadtatása. A „második nyilvánosságot” pedig kezdettől

fogva a politikai vélemények nyilvános kimondhatatlansága hívta életre, az itt megjelenő írásokat, akciókat még megvalósításuk előtt politikai kontextusba helyezték a szerzők. Hiszen a politikáról szóltak és politikai vágyakat, kívánalmakat jelenítettek meg. Ettől azonban még nehéz lenne ezeket a „termékeket” a politikatudományhoz tartozónak tekinteni, illetve általuk definiálni a politológiát. Nem állt mögöttük olyan tudományos konszenzus, amely a politikai folyamatok elemzését képes lett volna a politikán kívüli eszközökkel bemutatni, illetve a különböző véleményeket hitelesíteni. Természetesen mind az első, mind a második nyilvánosságban megjelent politikai, a politikát taglaló, minősítő vélemények kevés kivételtől eltekintve „társadalmi környezettel” rendelkeztek. Fellelhető volt bennük egy szűkebb vagy tágabb közösség álláspontja, jóváhagyása. Ez azonban nem a tudományos normák körül szerveződött és nem munkálkodott új paradigmák kidolgozásán, hanem a már említett politikai szembenállás, lojalitás vagy a fennálló megreformálásának igénye vezette.

A rendszerváltás közegében a politikai és a politikáról szóló diskurzus kiteljesedett. A hatalom korábbi birtokosai és az ellenzéknek az a része, amely a választásokon vesztes lett, most kénytelen a politikáról szóló véleményének továbbra is politikai relevanciát adni, a nyertesek (ha vannak ilyenek) pedig ugyancsak politikai kontextusba helyezik a politikáról alkotott véleményüket. Egy politikai és társadalmi-gazdasági rendszerváltást nehezen lehet elképzelni „ideológiamentesen”, hiszen az adminisztráció mindig a győztes párt(ok) szakembereiből „áll fel”. Számukra és a választók számára a választásokat követően újra kell fogalmazni a párt programját, amely természetesen nem egyéb, mint ideológiateremtés. Ez persze az ellenzékre és azokra a pártokra is érvényes, amelyek a következő ciklusban szeretnék parlamenti párttá avasználni. A „nyerteseknek” azonban át kell formálni a múltat, át kell értelmezni a hagyományokat, új tradíciókat kell teremteniük, mindezt csak úgy tehetik (anarchia nélkül), ha rendelkeznek valamiféle „ideológiai kiskátéval”. Az átalakulás útjára lépett társadalom még nem érkezett meg. A politika „túlsúlyos”, a gazdaság és társadalom minden szféráját igazgatni szeretné, és ennyiben az előző rendszer etatista örökségét kénytelen folytatni. Tegyük fel, hogy a következő parlamenti választások után a mostani politikai ellenzék pártjai alakítanak kormányt, akkor semmivel sem csökken a politika beavatkozása a társadalom többi szférájába, hiszen valójában a hagyományok átalakításába a közelmúlt is beletartozik. A jelenlegi koalíció hosszú távon szintén kénytelen erőteljesen beavatkozni a köz dolgaiba, mert nincs a politikája mellett egy szélesebb körű, „nagykoalíciós” pártkonszenzus. Mindennek az a következménye, hogy kevés remény van arra, hogy hosszú távú, stabil gazdasági-társadalmi differenciálódási folyamatok alakuljanak ki. Így a „science”, a politikamentes politológia kialakulásának reménye a politika önnállósulásának függvénye. A közeljövőben azonban erre kevés esély kínálkozik. Marad a széles körű társadalmi diskurzus a

politikáról, amely – „a focihoz és a politikához mindenki ért” – közvélekedésben sűrűsödik. Mindenki tudja, mit kell tenni ahhoz, hogy a „közjó” ne legyen ilyen nyomorúságos. Mindenki biztos abban, hogy mit csinálna másként, ha a másik helyébe kerülne. Így lesznek a hivatalnokok „laikusok” és a politológusok „mikierekek”.

A magyar politológia nem modern tudomány, a közeljövőben nem is lehet az, hiszen elválaszthatatlan a tárgyától, a politikától, amely pedig inkább a hatalomért való kíméletlen küzdelem terepuma és nem a tudományos kutatásé. Ha a tudós mégis jelen akar lenni a politológiai diskurzusokban, kénytelen előbb-utóbb kormánypárti vagy ellenzéki mezt húzni magára és beállni a viaskodók közé.